

Байталюк Ольга Михайлівна,
старший викладач кафедри правознавства
Інституту суспільства
Київського університету імені Бориса Грінченка,
тел. 063-298-15-62
098-367-31-83
e-mail: olgabaytaluk@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ КРАЙОВОЇ ІНСПЕКТУРИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА ПО ОХОРОНІ МОНАСТИРЯ БЕРНАРДИНІВ У м. ІЗЯСЛАВ

В статті досліджено діяльність Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури та мистецтва за межами Київської округи, зокрема Бернардинського кляштору в м. Ізяславі. Простежено спроби пам'яткоохоронних органів врятувати монастир від остаточного руйнування.

Ключові слова:

Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури та мистецтва, охорона пам'яток, пам'ятка архітектури, монастир, кляштор, будинок примусово-суспільних робіт.

У середині 1920-х рр. проблема охорони пам'яток культового призначення гостро постала перед вітчизняними пам'яткоохоронцями. Церкви, костели, синагоги, монастирі передавались державним установам і використовувались за будь-яким призначенням, окрім основного. Якщо перетворення церковної споруди на школу, клуб, бібліотеку або санаторій давало змогу максимально зберегти її архітектуру та частково рятувати настінні розписи, то розміщення в них складів або в'язниць призводило до невідворотного руйнування та перебудови приміщень.

Яскравим прикладом такого перетворення є Бернардинський монастир (кляштор) у Заславі Шепетівської округи Волинської губернії (нині - м. Ізяслав Хмельницької області). Спроби пам'яткоохоронних органів врятувати його від остаточного перетворення на Будинок примусово-суспільних робіт

розпочались ще в 1920-х рр., а намагання відновити пам'ятку архітектури, вивчати та досліджувати її продовжуються донині.

27 лютого 1926 року президія Укрнауки затвердила за Київською крайовою інспектурою (далі – ККІОПК) догляд пам'яток 16 округ, зокрема, Чернігівської, Конотопської, Новгород-Сіверської, Ніжинської, Київської, Білоцерківської, Коростеньської, Житомирської, та ін. [1, с. 105]. Серед них важливе значення мала пам'яткоохоронна робота у Шепетівській окрузі, яка містила велику кількість пам'яток архітектури та мистецтва XVI-XVIII століть, що потребували негайної охорони та реставрації.

Метою пропонованої статті є дослідити діяльність Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури та мистецтва по збереженню пам'яток культури та мистецтва за межами Київської округи, зокрема Бернардинського кляштору в м. Заславі Шепетівської округи Волинської губернії.

Серед вітчизняних та зарубіжних науковців проблемою збереження Бернардинського кляштора займалась низка дослідників. Зокрема у збірнику методичних матеріалів «Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР» під редакцією академіка П.Т. Тронька показана діяльність ККІОПК за межами Київської губернії [1]. Олексій Нестуля у монографії «Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. Ч.1. 1917 р. – середина 1920-х років» розкриває основні заходи пам'яткоохоронних органів по збереженню культових споруд, зокрема роль ККІОПК по створенню списку культових споруд на Шепетівщині, куди увійшов і Бернардинський кляштор [2]. Польський історик мистецтва, Єва Корпіс, у статті «Польські костели на території Північно-Західної України. Стан збереження» зображує перетворення сакральних споруд у склади та в'язницю [3].

У липні 1926 р. Управління науковими установами НКО УСРР звернулась до крайових інспекторів з циркуляром, який зобов'язував їх

терміново надіслати до Наркомату освіти республіки орієнтовні списки пам'яток культури республіканського та місцевого значення [2, с. 172-173].

На території Шепетівської округи Комітетом по охороні пам'яток культури при НКО УСРР було зареєстровано ряд пам'яток (документ не датовано, але можна припустити, що його було укладено наприкінці 1926 р. – першій половині 1927 року – О.Б.). Безпосередньо у місті Заслав, на думку ККІОПК, під охорону підпадали: колишній Бернардинський кляштор, синагога, Фарний костел, Місіонерський костел, ринок та палац колишніх князів Сангушків [4, арк. 28]. Найбільш гостро на Шепетівщині стояло питання збереження Бернардинського кляштора (монастиря).

Монастир Бернардинів було збудовано протягом 1600-1610 рр. При монастирі існувала бібліотека давніх хронік, літописів, майже повне зібрання сеймових щоденників [5, с. 429]. Бернардинський кляштор діяв до 1921 року. З перших років радянської влади ченців розігнали, майно розграбували, а у святині влаштували в'язницю. Будівлі монастиря Бернардинів знаходяться у м. Ізяслав донині, але розміщення у ньому в'язниці та складів унеможливають проведення на його території будь-яких науково-дослідних робіт [3, с. 46].

У листопаді 1926 р. до м. Заслава прибув крайовий інспектор ККІОПК Ф.Л. Ернст. У присутності начальника адміністративного відділу Шепетівської округи Блохина та начальника БУПРу (Будинок примусово-суспільних робіт) Дяченка Федір Людвігович оглянув будівлі колишнього Бернардинського кляштору.

У своєму акті Ф.Л. Ернст зазначав, що весь комплекс Бернардинського монастиря як пам'ятку республіканського значення було взято під спеціальну охорону НКО УСРР. Підставою для такого рішення стали акти складені членом президії ВУАК Д.М. Щербаківським та інспектором ККІОПК Ф.Л. Ернстом. Вони, як випливає з архівних документів, відвідували кляштор і раніше, а саме у серпні та жовтні 1926 р.

Під особливою охороною НКО УСРР перебувало ряд приміщень, а саме: частина кляштору, що знаходилась у користуванні релігійної громади (будівля костелу поч. XVII ст., вежа, закриті прилеглі коридори, мур перед костелом, будинок ліворуч від вхідної брами т.зв. палацова каплиця, дзвіниця праворуч від вхідної брами, купольний павільйон з розп'яттям перед ним, надгробний монумент між палацовою каплицею і костелом); частина колишнього кляштора, яку було пристосовано до потреб Шепетівського БУПРу (усі фасадні і внутрішні стіни, двори, коридори, келії, сходи, їдальня (рефекторум), прибудова біля дворового коридору, дерев'яні різьблені двірки біля всіх дверей. Також ККЮПК брало під охорону помешкання колишньої монастирської їдальні; орнаменти та забілені релігійні відображення, що знаходились в колишніх келіях монастиря тощо.

Всі перелічені будови і садки, за винятком тих, що знаходилися у користуванні релігійної громади, адміністрація БУПРу зобов'язувалась підтримувати в належному стані, не порушуючи їх зовнішнього вигляду. Ряд дерев'яних приміщень та двері келій, що не відповідали потребам Будинку примусово-суспільних робіт, які адміністрація БУПР вважала за потрібне замінити більш міцними, вона зобов'язувалась не нищити, а зберігати в безпечному місці та доглядати. Небезпеку для дерев'яних оздоблень становили не природні чинники (комахи, атмосферне середовище тощо), а самі працівники та арештанти БУПРу, які використовували дерев'яні частини будинку і горища для опалення приміщень.

У випадку потреби внести будь-які зміни у перепланування приміщень монастиря адміністрація БУПРу мала заздалегідь отримати згоду ККЮПК [4, арк. 3].

У акті, датованому 18 листопада 1926 року, Ф.Л. Ернст зазначив, що на території колишнього монастиря Бернардинів адміністрацією Будинку примусово-суспільних робіт проводилось активне перебудування приміщень всупереч Положенню про охорону пам'яток культури і природи, затвердженому ВУЦВК та РНК УСРР 10 червня 1926 року. Відповідно до

цього положення знищувати, переробляти, змінювати зовнішній вигляд пам'ятки без дозволу спеціально уповноваженого органу не допускалось [6, арк. 18-19].

Не зважаючи на нормативно-правові документи, які забороняли перебудову та попередження пам'яткоохоронних органів керівництво БУПРу активно проводило перебудову монастиря та пристосовувало його приміщення, які не були зайняті релігійною громадою під свої потреби.

У зв'язку з тим, що основною метою діяльності БУПРу було утримання ув'язнених, велика кількість вікон замурувалась, завдяки чому значною мірою було зіпсовано зовнішній вигляд фасадів монастиря (головний, надвірний та фасади внутрішніх дворів). Особливих негативних змін зазнав головний фасад кляштора, який був одним з найкращих в Україні.

До всіх вікон з внутрішнього боку додавались ґрати. З метою розширення камер перебудовувались келії (було розібрано стіни між келіями). В інших місцях навпаки – було порушено основну кладку найбільш міцних старовинних стін побудованих у XVII ст. та «пробито величезну дірку» за приміщенням колишньої їдальні.

Потрібно зазначити, що окрім робіт по перевлаштуванню монастиря під пенітенціарну установу, адміністрація БУПРу провадила нагальні ремонтні роботи. Зокрема, було розібрано всі старі груби та замінено їх на нові. Федір Людвігович зазначав, що роботи по ремонту димоходів проводили не фахівці, а окремі засуджені.

17 та 18 листопада 1926 року Ф.Л. Ернст, перебуваючи на території кляштора, у супроводі вчителя 7-річної української школи м. Заслава Ю.І. Клюківського, констатував «кілька випадків, коли дим з пробитих димоходів, йшов через дерев'яні дошки підлоги в коридори другого поверху» [4, арк. 3]. Таким чином можна зробити висновок, що роботи проводились з грубим порушенням технології будівництва, яке в свою чергу, могло призвести до пожежі та повної руйнації пам'ятки.

Занепокоєний ситуацією, яка склалась навколо пам'ятки, Ф.Л. Ернст намагався затребувати у Блохина (начальника адміністративного відділу Шепетівської округи) та Дяченка (начальника БУПРу) креслення кляштору. На що представники місцевої влади повідомили крайового інспектора, про відсутність будь-яких технічних документів щодо кляштору.

Всупереч їм, Сікацький, технік Окркомгоспу, який керував роботами по ремонту монастиря, повідомив Федора Людвіговича, про наявність не лише креслень монастиря, але й кошторису на проведення ремонтних робіт, які було укладено в двох примірниках. При цьому один з них мав знаходитися, безпосередньо, у Блохина, а другий – був надісланий до Харкова [4, арк. 3].

Окрім становища будівлі монастиря Ф.Л. Ернста турбував стан зелених насаджень навколо кляштора. Така стурбованість пояснювалась тим, що за кілька років до цього, у доповідній записці Голові всесоюзного виконавчого комітету М.І. Калініну, датованій 20 червня 1922 р., народний комісар освіти А.В. Луначарський вказував на необхідність приділяти увагу охороні пам'яток природи: «... необхідно організувати... захист окремих пам'яток природи, ... а також невеликих ділянок ландшафту» [7, с. 135].

Керівництво БУПРу проігнорувало значення рослинності для збереження цілісності пам'ятки. Перед лицьовим фасадом Бернардинського кляштору по крутому схилу гори до річки й правій половині саду, без будь-якої очевидної потреби, нещадно вирубувались дерева. При цьому адміністрація Будинку примусово-суспільних робіт не зважала не лише на наявність серед дерев вікових екземплярів, а й на те, що дерева своїм корінням зміцнювали крутий схил, внаслідок чого виникла небезпека порушення ґрунту та зсуву будівлі [4, арк. 3].

Наприкінці листопада 1926 року Ф. Ернст надіслав листа до Укрнауки, в якому повідомив про ситуацію, яка склалась навколо монастиря Бернардинів. Систематична руйнація та перебудова пам'ятки, безпідставне вирубування дерев, відверто неуважне ставлення до будівлі як до пам'ятника

культури ставило під загрозу збереження Бернардинського монастиря як архітектурної пам'ятки. У цьому листі (до якого додавались копії обстеження монастиря) Ернст підняв питання про передачу всієї території комплексу до відання Наркомосу [4, арк. 7].

Федір Людвігович Ернст розумів, що залишити монастир релігійній громаді та використовувати його за безпосереднім призначенням – неможливо. Але існувала альтернатива використання приміщень кляштору. Ф. Ернст звернувся до Укрнауки з пропозицією передати приміщення монастиря 7-річній школі міста Заслава. На момент перебування Київського крайового інспектора на Шепетівщині 750 учнів школи розміщувались у п'яти різних приміщеннях, тому доцільно було б розмістити дітей в одній будівлі. На думку Ф.Л. Ернста шкільна молодь Заслава мала більше прав на розміщення в новому приміщенні ніж злочинці і повторно наголошував на необхідності передати кляштор у відання НКО [4, арк. 7].

Незважаючи на переконливі аргументи з боку крайової інспектури адміністрація БУПРу наполягала на переважному праві зайняти приміщення, мотивуючи потребу перебування на території монастиря тіснотою наявного приміщення [4, арк. 7]. Ф. Ернст, усвідомлюючи неможливість вплинути на керівництво БУПРу щодо максимального збереження монастиря, звернувся до Шепетівського окрвиконкому з проханням вплинути на адміністрацію Будинку примусово-суспільних робіт та «запропонувати ... більш уважніше ставитись до пам'ятки республіканського значення, особливо не розміщати заарештованих, у покоях, що зазначені у актах і зберегти розписи, зберегти старовинні двері, ... заборонити рубати дерева...» [4, арк. 8-9].

Зусилля Ф.Л. Ернста не дали необхідних результатів. Перебудова монастиря під потреби пенітенціарної установи продовжувалась. Вже за рік після описаних подій керівництво БУПРу почало проводити роботи по передачу під їхнє відання нових приміщень Бернардинського кляштора. Наприкінці 1927 р. співробітники Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури висловили категоричний протест щодо передачі БУПРу

додаткових будівель [4, арк. 42]. До цих протестів приєднався Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК). У своєму листі до Шепетівського виконавчого комітету голова ВУАКу академік О.П. Новицький заперечував передачу коридору монастирських приміщень БУПРу [4, арк. 43].

Незважаючи на невдачі, пам'яткоохоронні органи не полишили спроби перетворити Бернардинський монастир на установу культури. На початку 1931 р. до справи по збереженню монастиря долучився Народний комісаріат освіти. Посилаючись на Положення про охорону пам'яток культури і природи, затвердженого ВУЦВК та РНК 10 червня 1926 р. [4, арк. 3], НКО УСРР звернувся до Заславського РВК з повідомленням про те, що останніми роками спостерігалась небезпека руйнування пам'яток культури на Шепетівщині (зокрема монастиря Бернардинів). Для того щоб врятувати пам'ятку архітектури та використовувати її з науково-дослідною метою НКО просив вжити ряд заходів та запропонував передати Бернардинський монастир громаді для заснування на його території музею міста Заслава, який мав би стати осередком культури всієї Заславщини [4, арк. 51]. Але а ні активна робота ККІОПК, а ні втручання інших пам'яткоохоронних органів не змогли врятувати монастир від остаточного перетворення на в'язницю.

Таким чином пам'яткоохоронна діяльність ККІОПК не обмежувалась Києвом та його околицями, а й поширювалась на ряд округ поза межами Київської губернії. Співробітники крайової інспектури, зокрема Ф.Л. Ернст, докладали всіх зусиль для збереження Бернардинського монастиря від руйнування та зупинення передачі його приміщень до матеріальної бази радянської пенітенціарної системи. Завадити такому процесу не змогло, навіть, втручання ВУАКу та Народного комісаріату освіти. Спроби повернути монастир громаді (в якості музею) або перетворення його на школу не дали результатів. Незважаючи на зусилля пам'яткоохоронців приміщення Бернардинського кляштору залишається в'язницею до нинішнього часу.

Джерела та література:

1. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР (Збірник методичних матеріалів) Ч. 1. під ред. П.Т.Тронько. – К.: 1989. – 280 с.
2. Нестуля О.О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. Ч.1. 1917 р. – середина 1920-х років / О.О.Нестуля. – К.: 1995. – 280 с.
3. Korpysz Ewa Polskie kościoły na terenie północno-zachodniej Ukrainy. Stan zachowania / Ewa Korpysz // Realizacje. - № 4. – 2007. - 44-56 ss.
4. Державний архів Київської області (далі - ДАКО). – Ф. РФ. 212. - Оп. 1. – Спр. 7.
5. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.
6. ДАКО. – Ф. РФ. 212. - Оп. 1. – Спр. 3.
7. Культурное строительство в СССР, 1917-1927 гг. (Разработка единой государственной политики в области культуры). – М.: Наука, 1989. – 383 с.

Байталюк О.М.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КИЕВСКОЙ КРАЕВОЙ ИНСПЕКТУРЫ ОХРАНЫ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЕЙ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА ПО ОХРАНЕ МОНАСТИРЯ БЕРНАРДИНОВ в г. ИЗЯСЛАВ

В статье исследовано деятельность Киевской краевой инспектуры охраны памятников искусства и старины за пределами Киевской округи, в частности Бернардинского монастыря в г. Изяславе. Прослежены попытки органов по охране памятников спасти монастырь от окончательного разрушения.

Ключевые слова:

Киевская краевая инспектура охраны памятников культуры и искусства, охрана памятников, памятник архитектуры, монастырь, дом принудительно-общественных работ.

Baytaluk O.

ACTIVITY of KYIV REGIONAL INSPECTORATE of GUARD of SIGHTS of CULTURE AND ART for the PROTECTION of BERNARDINE MONASTERY IN IZASLAV

In this article the Kiev Regional Inspectorate of Monuments of Culture and Art outside the Kiev district art has been researched, including Bernardine

Monastery in Izaslav . The attempts of protection of sights of culture and art to save the monastery from the final destruction have been traced.

Keywords:

Kiev Regional Inspectorate of Monuments of Culture and Art, protection of monuments, architectural monuments, monastery, house forced-public works.